

DOI: [10.32702/2307-2105-2020.1.65](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.1.65)

УДК 331.556.4

Л. П. Роман,
викладач, ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права», Львів
ORCID: 0000-0003-3281-3260

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕПАТРІАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ

L. Roman
lecturer of Lviv University of Business and Law, Lviv

SOCIO-ECONOMIC PREREQUISITES FOR THE REPATRIATION OF UKRAINIAN MIGRANT WORKERS IN THE CONTEXT OF REINTEGRATION STRATEGY FORMATION

У статті розглянуто теоретичні аспекти та соціально-економічні передумови репатріації українських трудових мігрантів з акцентом на їх реінтеграції. Описано теоретичні моделі повернення трудових мігрантів. Уточнено зміст понять повернення, репатріації та рееміграції трудових мігрантів. Розкрито демографічні аспекти доцільності репатріації трудових мігрантів. Наголошено на складності оцінки кількості трудових мігрантів у зв'язку з недоліками обліку міграційних процесів, що унеможливорює формування чіткого уявлення про репатріаційний потенціал. Акцентовано на впливі напрямків міграції на потенціал репатріації. Проаналізовано дані міжнародних організацій, що дозволяють уточнити оцінку потенціалу репатріації. Наголошено на складності оцінки потенціалу репатріації при включенні до нього представників діаспори. Перспективним напрямком подальших досліджень визначено оцінку готовності соціально-економічних систем в Україні до репатріації та реінтеграції трудових мігрантів.

The concept of repatriation of labor migrants is insufficiently disclosed in current scientific research. This gives rise to certain discussion points. In particular, it is necessary to study more deeply the demographic and socio-economic preconditions for the repatriation of Ukrainian labor migrants. Extending research in this area will create the basis for improving the state migration policy in the field of return of migrant workers and their reintegration into the domestic political, legal and socio-economic space.

The purpose of the article is to summarize the socio-economic prerequisites for the repatriation of Ukrainian labor migrants in the context of forming a reintegration strategy.

The article describes theoretical models for the return of migrant workers. The content of the concepts of return, repatriation and re-emigration of labor migrants has been clarified. Demographic aspects of expatriate migrants' expatriation are revealed. Emphasis is placed on the complexity of estimating the number of migrant workers due to the deficiencies in accounting for migration processes, which makes it impossible to form a clear picture of repatriation

potential. Emphasis is placed on the impact of migration destinations on the repatriation potential. Data from international organizations are analyzed to clarify the assessment of repatriation potential. The complexity of assessing the potential of repatriation when including representatives of the diaspora was emphasized..

It is established that at the current stage of socio-economic development, stimulation of repatriation processes will not produce the expected result. A much higher standard of living is needed to bring back populations that have taken root in other countries. However, we can draw attention to the considerable potential and importance of developing mechanisms for the reintegration of repatriates, since some of the countries where there is a significant proportion of Ukrainians by origin do not differ significantly in HDI.

A prospective direction for further research is to assess the readiness of socio-economic systems in Ukraine to repatriate and reintegrate migrant workers.

Ключові слова: *трудова міграція; рееміграція; репатріація; реінтеграція трудових мігрантів; міграційна політика; демографічні аспекти міграції; чинники міграції.*

Keywords: *labor migration; remigration; repatriation; reintegration of labor migrants; migration policy; demographic aspects of migration; factors of migration.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Центральним поняттям категорійно-понятійного апарату міграційної політики, що вживається для опису процесу повернення особи у країну громадянства є «репатріація». Відповідний термін широко вживається у Женевській конвенції, а його тлумачення зустрічаємо у Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: «Репатріація – повернення в державу громадянства, постійного проживання чи походження осіб, які опинилися через різні обставини на території інших держав» [1]. На жаль, у існуючих наукових дослідженнях поняття репатріації досліджено недостатньо. Це породжує певні дискусійні моменти, зокрема, потребують глибшого дослідження демографічні та соціально-економічні передумови репатріації українських трудових мігрантів. Розширення досліджень за цим напрямком створить фундамент для удосконалення державної міграційної політики у сфері повернення трудових мігрантів та їх реінтеграції у вітчизняний політико-правовий і соціально-економічний простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

У сучасних наукових дослідженнях процеси репатріації досліджуються переважно на теоретичному рівні у зв'язку з розкриттям інших аспектів державної міграційної політики та законодавства у сфері трудової міграції.

Як зауважує І. С. Уварова, «рееміграція» застосовується для позначення процесу повернення колишніх емігрантів на історичну батьківщину і цей термін за значенням часто розглядається як синонімічний до «репатріації» [2]. О. Ровенчак пропонує визначення терміну репатріація, прирівнюючи його до рееміграції («Репатріація (або рееміграція) – це добровільне повернення на постійне проживання на батьківщину з етнічних, економічних, соціальних причин, причин особистого характеру чи інших причин після тривалого проживання в іншій країні (або адміністративно-територіальній одиниці цієї ж країни)» [3, С. 134]. Водночас, Стельмашук Л.С. обстоює чітке розмежування понять рееміграції та репатріації. На думку ученої, рееміграція – це в'їзд емігрантів у свою країну; повернення емігранта в країну початкового проживання на постійну роботу, тобто зворотна еміграція; натомість репатріація – повернення військовополонених та цивільних осіб до країн їх походження внаслідок бойових дій або нового поділу території держави [4, С. 63].

Слід відзначити, що у прикладному тлумаченні поняття репатріація застосовується переважно до кваліфікованих мігрантів. Як зазначається у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року «на жаль, в Україні відсутні програми заохочення репатріації закордонних українців, вихідців з України та їх нащадків. Незважаючи на жорстку конкуренцію за кваліфіковані трудові ресурси на міжнародному ринку праці, не існує системи залучення висококваліфікованих фахівців з-за кордону, здатних сприяти інноваційному розвитку національної економіки» [5].

Що стосується чинників прийняття рішення про репатріацію, О. А. Малиновська наголошує: «Рішення про репатріацію зазвичай формується, якщо економічний розвиток вдома пришвидшується, умови працевлаштування покращуються, тоді як економіка країни призначення перебуває в рецесії, її імміграційна

політика не сприяє укоріненню мігрантів, а до порушників імміграційного законодавства застосовуються жорсткі санкції, натомість на батьківщині запроваджуються заходи для заохочення репатріації. Водночас за соціологічними даними до повернення спонукають часто особисті, у т. ч. нерациональні чинники, зокрема вік, стан здоров'я, ностальгія, різні обставини, які вимагають присутності мігранта вдома» [6, С. 73].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є узагальнити соціально-економічні передумови репатріації українських трудових мігрантів у контексті формування стратегії реінтеграції. *Об'єкт* дослідження – процес трудової міграції. *Предмет* – Соціально-економічні передумови репатріації українських трудових мігрантів у контексті формування стратегії реінтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Процес повернення трудових мігрантів може бути описаний декількома теоретичними моделями, що містять відомості про сценарії поведінки та переміщення.

Випадок А. Короткотривале переміщення осіб з метою одержання підвищеного порівняно з країною походження заробітку (сезонна або тимчасова міграція). Теоретична модель для випадку А базується на прагненні максимізації заробітку та його особистому споживанні у країні походження (а отже, максимізації корисності, оскільки переважно вартість життя у країні походження суттєво нижча), з установленими країною-реципієнтом часовими обмеженнями (щодо нелегальних міграцій або терміну законного перебування).

Випадок Б. Довготривале переміщення осіб (переважно, висококваліфікованих мігрантів або мігрантів з подвійним громадянством або у зв'язку з укладенням шлюбу з громадянином іншої держави). Теоретична модель для випадку Б базується на раціональній порівняльній оцінці країни походження та країни-реципієнта (причому, така оцінка здійснюється найчастіше колегіально усіма членами сім'ї), частковим або повним розірванням економічних, правових, соціальних та культурних зв'язків з країною походження (відмова від громадянства, продаж об'єктів нерухомості та реалізація іншого майна, звільнення з місця праці без планів на повернення тощо).

Випадок В. Довготривале переміщення осіб (зі збереженням або зміною громадянства) між різними країнами, у тому числі повернення у країну попереднього перебування (зокрема, країну походження), що не пов'язано зі службовими обов'язками. Теоретична модель для цього випадку базується на множинній порівняльній оцінці переваг країн та являє собою вибудування ланцюжка країн праці/перебування з метою оптимізації доходів, витрат та умов життя.

Вважаємо, що термін «репатріація» застосовний до випадків Б та В, термін рееміграція – до випадку В (сумішений з репатріацією у випадку повернення до країни походження). Для випадку А необхідно говорити про повернення трудових мігрантів або завершення фази міграційного циклу.

На приклади наведених теоретичних моделей, можемо відокремити поняття повернення, репатріації та рееміграції. Повернення трудових мігрантів – це кінцева стадія міграційного циклу, що охоплює низку етапів, пов'язаних з підготовкою до переїзду та його реалізацією, працею у іншій державі та поверненням у країну походження; повернення не вимагає зусиль понад ті, що пов'язані безпосередньо з процесом переїзду, влаштування на роботу, пошуку тимчасового житла та облаштуванні побутових умов, здобутті мінімальних необхідних знань та підтримці рівня здоров'я (у тому числі, психологічного) для нормального перебування та праці у країні-реципієнті та зусиль понад ті, що пов'язані зі зворотною дорогою до країни походження і збереження, матеріальних цінностей, здобутих унаслідок міграції.

Репатріація трудових мігрантів – це відокремлений процес, що виникає у результаті свідомого прийняття рішення про повернення до країни походження незалежно від попередньої давнини, тривалості чи умов трудової міграції та супроводжується суттєвими труднощами, пов'язаними зі зворотною асиміляцією, зокрема, пошуком місця праці, проживання, налагодженням соціальних та культурних зв'язків, збереженням і примноженням коштів, зароблених у країні міграції, досягненням того ж або вищого рівня життя, як у країні міграції, а завершенням цього процесу є реінтеграція трудового мігранта у суспільно-політичну, економічну та культурну системи країни походження.

Рееміграція трудових мігрантів – це відокремлений комплексний процес, що має ланцюговий характер та включає як мінімум один цикл повернення до країни попереднього перебування або країни походження (при цьому, повернення відбувається не з тієї ж країни, до якої первісно відбув мігрант, що слід вважати рееміграцією, суміщеною з репатріацією мігранта) і супроводжується тими ж труднощами, що і для процесу репатріації, та водночас, додає нові, пов'язані з множинною оцінкою переваг праці та проживання у конкретній країні.

Запропоновані визначення дозволяють виокремити рівні міграційної політики у залежності від складності повернення трудових мігрантів та забезпечення їх найшвидшого, безпроблемного і послідовного включення у соціально-політичні, економічні та культурні відносини, з дотриманням принципу максимального збереження людського потенціалу. Теоретична характеристика та формулювання цих рівнів міграційної політики залежить від змісту понять «реадаптація» та «реінтеграція» трудових мігрантів.

У прикладному вимірі слід звернути увагу на демографічні аспекти доцільності репатріації трудових мігрантів.

Україна перебуває у стані затяжної демографічної кризи. Чисельність наявного населення скоротилась з 51838,5 тис. осіб у 1990 р. до 42153,2 тис. осіб у 2019 р. (дані за 2015-2019 рр. тут і далі

наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя). Чисельність постійного населення за цей же період скоротилась з 51556,5 тис. осіб до 41983,6 тис. осіб. За винятком періоду 1990-1993 рр. населення України невинно зменшувалось. Цьому сприяли різні фактори, серед яких природний та міграційний приріст (скорочення) [7].

У вітчизняних наукових дослідженнях причини такого зв'язку не досліджувались. Як зазначається у Національній доповіді «Українське суспільство: міграційний вимір», «Вже на першій стадії (фазі) міграційного процесу – формування міграційної мотивації – виникає чимало запитань: чи може прагнення народити ще одну дитину (або незадоволена потреба мати певне число дітей у своїй сім'ї) бути мотивацією для переселення у іншу місцевість (країну). Найімовірніше, що зв'язок є опосередкований через прагнення вирішити проблеми, що вкрай необхідні як для забезпечення гідних умов життєдіяльності, так й для народження і виховання дитини/дітей» [8, С. 334].

Слід відзначити складність оцінки кількості трудових мігрантів, причиною чого є недоліки обліку міграційних процесів. Згідно існуючого методологічного підходу, «відомості про міграційний рух населення формуються на підставі щорічної статистичної розробки даних відомостей про реєстрацію місця проживання фізичних осіб та відомостей про зняття з реєстрації місця проживання фізичних осіб, які надійшли від органів реєстрації» [9]. Неефективність існуючого підходу визнається на державному рівні. Так, п. 6 Плану заходів на 2018-2021 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року на ДМС, МВС, Мінсоцполітики, Держстат, Адміністрація Держприкордонслужби, МОН, МЗС покладається обов'язок протягом 2018-2021 роки удосконалити методи організації та порядок збору даних у сферах міграції, у тому числі трудової, що використовуються органами державної влади [10]. Частково демографічні тенденції трудової міграції охарактеризовано у Статистичному бюлетені Державної служби статистики України, сформованому за результатами модульного вибіркового обстеження домогосподарств протягом 2015-2017 рр.

Дослідження даних Статистичного бюлетеня доводить, що найбільша частка працівників емігрантів у 2015-2017 рр. перебували у Італії (44,1%), Польщі (16,0%), Російській Федерації (9,8%). Найбільша частка довгострокових мігрантів (12 і більше місяців, відносно загальної кількості трудових мігрантів у країні перебування) спостерігалась за такими країнами, як Іспанія (64,0%), Італія (44,2%), Португалія (37,3%), Угорщина (20,5%). Існує тенденція щодо скорочення тривалості поїздок у рамках трудових міграцій. Аналізуючи цю ситуацію, можемо висунути гіпотезу про те, що:

а) зміна правил трудової міграції країни-реципієнта змушує трудових мігрантів частіше повертатись до країни походження, що негативно позначається на рівні заробітку, адже зумовлює додаткові витрати на переїзд;

б) з іншого боку, зниження тривалості трудової міграції не сприяє асиміляції мігранта у середовище (економічне, соціальне, політичне та культурне) країни перебування та спрощує реадaptaцію при поверненні;

в) превалювання індивідуальної вигоди над колективною у кінцевому підсумку може сприяти пошуку мігрантом шляху залишитись у країні-реципієнті навіть на шкоду інтересам країни походження, зокрема, шляхом відмови від громадянства та набуття громадянства іншої країни, що означатиме перехід у статус потенційного репатріанта та зростання, відповідно, потенційних витрат на репатріацію та реінтеграцію такого мігранта.

Додатковим джерелом оцінки потенціалу репатріації, а також доцільності повернення трудових мігрантів в Україну є оцінка валютних надходжень – приватні перекази від трудових мігрантів. Слід відзначити, що ці дані характеризують потенціал репатріації дещо з іншої сторони. Якщо дані міжнародних організацій охоплюють легальних мігрантів, котрі перебувають переважно на постійних засадах, можливо, з сім'ями, то дані Національного банку України дозволяють оцінити трудову міграцію тимчасового характеру або, точніше, міграцію осіб, у котрих в Україні ще залишились «якорі» – сім'я, друзі, затребувана професія тощо.

Окремі дані щодо репатріаційного потенціалу можливо одержати з відкритих баз даних іноземних організацій. Утім, слід прийняти до уваги застереження Рибаківської Т. О. щодо того, що «На сьогодні Україна для ЄС є одним із найбільших джерел постачання мігрантів, а країни ЄС – головним напрямом міграції для українців. Оцінки щодо кількості українських мігрантів в Європі не є точними у зв'язку з відсутністю повністю стандартизованих визначень та специфіки міграційної статистики в країнах – членах ЄС» [11, С. 45].

Організація економічного співробітництва та розвитку збирає дані щодо кількості населення за країною народження, що дає змогу з високою точністю оцінити потенційний ресурс репатріації. За окремими країнами дані лише часткові. Загальна кількість потенційних репатріантів, виявлена за даними Організації, станом на 2018 р. складає 1,029 млн. осіб. Відзначимо, що у списку країн відсутня Польща. Це пов'язано з відсутністю даних за аналізованим показником. Відсутні дані також за такими країнами, як Росія, Португалія, Чехія, Ізраїль та Канада, котрі також є відомими напрямками формування української еміграції та діаспори. Частково відсутність цих даних компенсується показником запасу населення за українською національністю.

За оцінками Глобального партнерства знань про міграцію та розвиток (Global Knowledge Partnership on Migration and Development), запас емігрантів з України станом на 2019 р. складає 5,583 млн. осіб або

12,3% усього населення. Основними країнами еміграції вказано Російську Федерацію, США, Казахстан, Німеччину, Білорусь, Польщу, Італію, Узбекистан, Чехію та Ізраїль. При цьому, кількість імігрантів складає 5,418 млн. осіб (11,9% населення), а країнами їх походження є переважно Російська Федерація, Білорусь, Казахстан, Узбекистан, Молдова, Польща, Азербайджан, Грузія, Німеччина, Вірменія [12].

Додатково слід відзначити, що практично неможливо точно оцінити репатріаційний потенціал, якщо включити до нього представників української діаспори. Так, за даними Міжнародної організації міграції з посиланням на результати переписів населення та дослідження у цій сфері, кількість осіб українського походження у світі складає від 8,2 до 20 млн. осіб (станом на 2016 р.) [13].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Доходимо висновку, що на нинішньому етапі соціально-економічного розвитку стимулювання процесів репатріації не дасть очікуваного результату, оскільки для повернення населення, що вкорінилось у інших країнах необхідно досягнути значно вищого рівня життя. Однак, можемо звернути увагу на значний потенціал та важливість розробки механізмів реінтеграції репатріантів, оскільки окремі з країн, де є значна частка українців за походженням, не суттєво відрізняються за ІЛР.

Таким чином, при розробці стратегії репатріації та реінтеграції трудових мігрантів необхідно враховувати потенційну можливість значного припливу населення, що вимагає певного рівня готовності соціально-економічних систем. Отже, перспективним напрямком подальших досліджень є оцінка готовності соціально-економічних систем в Україні до репатріації та реінтеграції трудових мігрантів.

Література.

1. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України № 164 від 23.03.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17> (дата звернення 29.08.2019).
2. Уварова І. С. Процеси рееміграції в сучасній системі міжнародного поділу праці. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 5–6. С. 68–73.
3. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент*. — 2006. — № 2. — С. 127–139.
4. Стельмашук Л. С. Особливості прояву сучасних видів міграції населення. *Молодий вчений*. 2015. № 4(2). С. 62–66.
5. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80> (дата звернення: 09.06.2019).
6. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. К.: НІСД, 2018. 472 с.
7. Населення. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.xlsx (дата звернення: 11.11.2019).
8. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2018. 396 с.
9. Відомості про міграційний рух населення. Методологічні пояснення. URL: <http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/DS/DS0.htm> (дата звернення: 12.11.2019).
10. Про затвердження плану заходів на 2018-2021 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 602-р від 29 серпня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-2018-%D1%80> (дата звернення: 15.11.2019).
11. Рибаківа Т. О. Стан та перспективи трудової міграції між Україною та Європейським Союзом в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 7(3). С. 45-49.
12. International Migration Database. URL: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MIG> (last accessed: 02.12.2019).
13. Міграція в Україні: факти і цифри. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf (last accessed: 02.12.2019).

References.

1. The Ministry of Defense of Ukraine (2017), Order of the Ministry of Defense of Ukraine "On approval of the Instruction on the procedure for implementation of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17> (Accessed 29 August 2019).
2. Uvarova, I. S. (2013), "The processes of remigration in the modern system of international division of labor", *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, vol. 5–6, pp. 68–73.
3. Rovenchak, O. (2006), "Migration definition and classification: an approximation to operational concepts", *Politychnyi menedzhment*, vol. 2, pp. 127–139.
4. Stelmashchuk, L. S. (2015), "Features of manifestation of modern types of population migration", *Molodyi vchenyi*, vol. 4(2), pp. 62–66.

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Strategy for State Migration Policy of Ukraine for the Period up to 2025", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80> (Accessed 09 June 2019).
6. Malynovska, O.A. (2018), *Mihratsiina polityka: hlobalnyi kontekst ta ukrainski realii* [Migration Policy: Global Context and Ukrainian Realities], NISD, Kyiv, Ukraine, p. 472.
7. State Statistics Service of Ukraine, "People", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.xlsx (Accessed 11 Nov 2019).
8. Nat. report (2018), *Ukrainske suspilstvo: mihratsiinyi vymir: nats. dopovid* [Ukrainian Society: The Migration Dimension], Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine, p. 396.
9. State Statistics Service of Ukraine, "Information about the migration movement of the population. Methodological explanations", available at: <http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/DS/DS0.htm> (Accessed 12 Nov 2019).
10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Action Plan for 2018-2021 on the Implementation of the Strategy for State Migration Policy of Ukraine for the Period until 2025", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-2018-%D1%80> (Accessed 15 Nov 2019).
11. Rybakova, T. O. (2016), "State and prospects of labor migration between Ukraine and the European Union in the context of European integration", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 7(3), pp. 45-49.
12. International Migration Database, available at: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MIG> (Accessed 02 Dec 2019).
13. Migration in Ukraine: Facts and Figures, available at: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf (Accessed 02 Dec 2019).

Стаття надійшла до редакції 26.12.2019 р.